

**ФУНКЦЫЯНАЛЬНАЯ РОЛЯ
І НАМІНАТЫЎНАЯ НЕДАСТАТКОВАСЦЬ
АТРЫБУТЫЎНАГА КАМΠΑНАЕНТА ТАПОНІМА**

**FUNCTIONAL ROLE AND NOMINATIVE INSUFFICIENCY
OF AN ATTRIBUTIVE PLACE NAME COMPONENT**

О.И. Копач
Aleft I. Kopach

Белорусский государственный университет
Минск, Беларусь,
Belarusian State University
Minsk, Belarus
E-mail: aleh@bk.ru

Вывучэнне імёнаў тапааб'ектаў з пазіцый кагнітыўнай лінгвістыкі лагічнай за ўсё пачаць з меркавання аб тым, што імёны розных палёў тапанімнай прасторы, як і словы розных часцін мовы, «павінны адрознівацца ад іншых асаблівым спосабам прадстаўлення рэчаіснасці ў асаблівых маўленча-разумовых катэгорыях» [5, с. 30] ці хаця б рознымі суадносінамі гэтых катэгорый у розных палях. Таму нам бачыцца перспектыўным разгляд катэгорый, якія абумовілі станаўленне тапаніміі, а таксама тых заканамернасцей яе функцыянавання, якія выявіліся ў выніку станаўлення і ўзаемадзеяння груп онімаў унутры яе.

У дадзеным дакладзе мы ацнім магчымасці катэгорыі прыметы ў тапаніміі, якая звычайна ўвасоблена ў атрыбутыўным кампаненце геаграфічнай назвы, аднаасобна адыгрываць ролю ўласнага імені. У якасці прыкладаў выкарыстоўваюцца іменны геаграфічных аб'ектаў Беларусі і ЗША.

Пры вывучэнні вынікаў онімаўтварэння на першы план выходзіць праблема матывацыі, бо ўласныя імёны з'яўляюцца другаснымі па паходжанні. Залежнае становішча онімаў выяўляецца ў тым, што яны выкарыстоўваюць асновы і тапанімныя фарманты, якія адпрацаваны ў пазнавальным вопыце носьбітаў мовы. Уласна тапанімным з'яўляецца толькі працэс злучэння ў індывідуалізуючым знаку гатовых элементаў моўнай сістэмы. Гэта значыць, што пры намінацыі тапааб'ектаў суб'ект карыстаецца намінаванымі прыметамі аб'екта намінацыі, другі раз

выкарыстоўвае сфармаваную на папярэдніх стадыях развіцця катэгорыю або катэгорыі: бел. *чырвонае* > *Чырвонае* (балота), *Лісоўскі* (прозвішча) > *Лісоўчына* (поле), *Вялікі бор* > *Вялікі Бор* (поле); амер. *a bear creek* > *Bear Creek* (рака), *Capt. Johnston Blakely* (імя) > *Blakely Spring* (родник), *Cranberry Lake* (возера) > *Cranberry Lake* (вадасховішча).

Працэс стварэння моўных знакаў для абазначэння большасці адзінкавых паняццяў у гістарычным і анталогічным сэнсах можна ахарактарызаваць як рух ад атрыбутыўнасці да субстанцыяльнасці. Па сведчанні Ю.А. Карпенкі, «з'яўленне суфікса *-ка* звязана з працэсам развіцця назоўнікаўсці раней адпрыметнікавай славянскай тапаніміі» [3, с. 15]. Універсальнае імкненне онімаў да субстанцыяльнасці адлюстроўваецца ў лексіка-граматычных класіфікацыях, дзе апазыцыя «імя агульнае - імя ўласнае» аказваецца адной з антыномій лексіка-граматычных разрадаў назоўніка. Аднак пры гэтым не ўлічваецца аспект намінатыўны, які прадугледжвае наяўнасць як дыферэнцыятара, так і класіфікатара. Апошні лёгка аднаўляецца шляхам суаднясення з родам аб'екта: *Круглае* (поле); тым больш што сам Ю.А. Карпенка падкрэсліваў асабліваць тапонімаў, «якія раней былі прыметнікамі і разумеліся як вызначэнні наменклатурных тэрмінаў» [3, с. 15]. У выніку ў псіхалагічным і змястоўным сэнсе на пярэдні план выходзіць не сучасная субстантыўнасць оніма, а яго прыметнікавы кампанент.

Сведчаннем таго, што менавіта катэгорыя прыметы з'яўляецца вызначальнай пры натуральнай тапанімнай намінацыі, могуць служыць вынікі структурна-семантычных класіфікацый тапонімаў розных тэрыторый. Калі звярнуцца да славянскай прапрыяльнай лексікі, то можна адзначыць значную перавагу ў полікампанентных адзінках атрыбутыўных адносін паміж галоўным і залежнымі словамі: бел. *Гарэлы бор* (лес), *Каменны брод* (брод) *Палонскія палі* (поле), *Хмеліцкая канава* (канавы). Гэта асабліва ярка выяўляецца ў назвах менш буйных аб'ектаў, калі экспліцытнае аднясенне да вызначанага анімчнага поля неабходна для дакладнай арыентацыі ў прасторы. Менавіта таму ў славянскіх мікратапонімах часцей захоўваецца адзначаная І.С. Прасвірнінай «першапачатковая прадуктыўнасць і пранікальнасць ўсіх трох структур: словазлучэння, прыметніка як эліптаванага словазлучэння, субстантываванага прыметніка або назоўніка як вынік паэтапнага тапонімаўтваральнага працэсу» [7, с. 9]: бел. *Рамжына*, *Старыхракавіцкае*, *Кур'янава балота*. Абсалютную перавагу атрыбутыўных спалучэнняў можна назіраць і ў амерыканскіх двухкампанентных назвах: амер. *Eagle Lake*, *Little Dalles*. Аднакампанентныя адзінкі славянскай анімчнай прасторы таксама

служачь наглядным прыкладам частага выкарыстання ў тапанімічнай сістэме катэгорыі прыметы: у назвах рэк і асабліва азёр субстантываваныя прыметнікі займаюць значнае месца: бел. *Баярская, Катылоўская* (рэкі), *Паддворнае, Леванова* (азёры).

Намінацыя адзінкавых геаграфічных аб'ектаў захоўвае шматлікія характарыстыкі, уласцівыя ад'ектыўнай агульнай лексіцы. Нават у адным з зацверджаных класічных параметраў намінацыі дзейнасці ў тапонімах - прынцеце намінацыі - праяўляюцца асаблівасці, уласцівыя прыметнікам. Такія прынцыпы стварэння тапанімічных адзінак як «па ўласцівасцях і якасцях аб'екта», «па сувязі з суб'ектам», «па сувязі з іншым аб'ектам» [4, с. 136] толькі канстатуюць асобнасць праяўлення ў анімічнай лексіцы катэгорыі якасці, прыналежнасці, адносін, уласцівых ад'ектывам і адлюстраваных у гэтым сігніфікацыйным класе апеляцыйнай лексіцы формамі якасных, адносных і прыналежных прыметнікаў. «Атавізм» прыметнікавых якасцей імёнаў адчуваецца і пры ўжыванні онімаў у сказе: мы можам ужыць тапонім ў цэлым выглядзе - з геаграфічным тэрмінам, які адносяць назву ў адпаведнае тапанімнае поле: *Пайшлі на раку Каменку*. У гэтым сказе ўласнае імя з'яўляецца вызначальным кампанентам для словаформы *на раку*, якая адыгрывае сінтаксічную ролю акалічнасці. Эліптаванне слова, якое паказвае на род аб'екта, вядзе тапонім да субстанцыяльнасці. Інакш кажучы, надзяленне аб'екта індывідуальным імем звязваецца з адцягненнем індывідуалізуючай прыметы ад паказчыка радавога, класіфікуючага. У цэлым уласныя назвы геаграфічных аб'ектаў застаюцца ва ўладзе прымет, якія іх абумовілі - якасцей, адносін, прыналежнасці.

Пры фармальна-гістарычным падыходзе апісанне руху тапонімаў ад ад'ектыўнасці да субстанцыяльнасці не дае тлумачэння існавання тых назваў, якія былі і застаюцца субстантыўнымі як па паходжанні, так і па функцыянаванню ў якасці тапонімаў: бел. *Возера* (возера), *Горы* (горы), *Балота* (*балота*), *Рака* (рака) і інш.; амер. *the Island* (востраў), *the Lagoon* (возера), *the Butte* (гара) і інш. Усе прыведзеныя прыклады наглядна дэманструюць магчымасць анімічнай лексікі абыходзіцца без адцягненых ад прадмета прымет для надзялення адзінкавага аб'екта імем. Група адзінак, якая ў сваёй уласнай назве нясе выключна ўказанне на род аб'екта, невялікая, аднак словы тыпу востраў, возера, гара, балота і г. д. фіксуюцца ў большасці шматслоўных найменняў аб'ектаў ЗША і Беларусі, захоўваюцца як геаграфічны тэрмін. Гэты факт дазваляе аднесці дадзеныя лексічныя адзінкі да ліку бясспрэчных ядзерных элементаў тапанімнай сістэмы.

Наяўнасць сярод уласных назваў генетычна разнастайных адзінак цалкам адпавядае логіцы спасціжэння чалавекам свету праз мову. Спачатку прадстаўнікі роду *homo sapiens* зафіксавалі ў моўных адзінках аб'екты навакольнага свету, спачатку не заўважаючы шматаспектнасці кожнага з іх. Толькі пасля гэтага яны пачалі разглядаць прадметы / аб'екты і адрозніваць іх прыметы, «адрываючы» іх ад канкрэтнага носбіта. З'яўляючыся намінаванымі адзінкамі слоўніка чалавека, прыметы атрымлівалі магчымасць быць экстрапаліраванымі на новыя аб'екты. Калі ў прыметніках намінаваная прымета атрымлівала сваю актуалізацыю толькі пры ўжыванні з субстантывам-носьбітам гэтай прыметы, то ўласныя імёны, якія, хай адзінкава, паказваюць на аб'ект, былі вымушаны змясціць у сябе як ад'ектыўныя, так і субстантыўныя асаблівасці. У канкрэтных тапанімічных формах гэтая змена адлюстравана ва ўзаемадзеянні індывідуалізуючай і класіфікуючай частак намінатыўнай адзінкі.

Паказчыкамі зацыкленасці ўвагі лінгвістаў на адзінкавых прыметах тапонімаў, з'яўляюцца сведчанні лінгвістаў аб выпадковасці прыметы ў тапанімнай намінацыі. Пра гэта кажа ў прыватнасці Я. Развадоўскі: «У назве прадмета вылучаецца заўсёды толькі адзін бок прадмета, адна рыса дадзеных уяўленняў ... Вылучэнне гэтай рысы залежыць ад імгненнага погляду на прадмет і не мае нічога агульнага з лагічнымі разважаннямі над сутнасцю прадмета і яго складнікаў [8, с. 22].

Гэта выказванне польскага навукоўца мовазнаўцы лёгка прыстасавалі да тапанімнага матэрыялу. Моўная «асемантычнасць» онімаў прынятая абсалютнай большасцю лінгвістаў і, як следства такога разумення іх спецыфікі, толькі семантыка матывуючай асновы лічыцца даступнай для аналізу. Калі выключыць са значэння прагматычныя кампаненты, то казаць пра тое, што «(семантыка з тапанімічных назваў лаволі хутка ветрыцца» [2, с. 48], не даводзіцца. Значэнне, па гэтай версіі рашэння асноўнага пытання анамастыкі, маюць словы, якія з'яўляюцца матывуючай асновай онимов, а галоўную ідэнтыфікуючую нагрузку нясе геаграфічны апелятыў, які суадносіць імя аб'екта з той ці іншай падсістэмай онімаў. Напрыклад, геаграфічны апелятыў *балота* падкрэслівае асноўныя прыметы, якія адмяжоўваюцца дадзены клас аб'ектаў ад іншых класаў - рэк, азёр, сажалак і г. д. Дыферэнцуючая прымета вылучае адну з выпадковых прымет, бо вылучыць такі ж аб'ект з шэрагу сабе падобных магчыма толькі з дапамогай нязначных адносных прымет. Словы *лес*, *рака*, *гара* і г. д. становяцца залішнімі ў шэрагу аднолькавых аб'ектаў і кожнае з іх замяняецца якім заўгодна суфіксам з шэрагу, які спецыялізуецца на назвах адзінкавых аб'ектаў.

Улічваючы першую частку палажэння, прапанаванага Я. Развадоўскім, тапанімісты звычайна пакідаюць без увагі яго другую частку. Адсутнасць логікі ў вызначэнні матывуючай прыметы не азначае адсутнасці логікі у слове ўвогуле, і ў тапоніме ў прыватнасці. Многія даследчыкі спыняюцца на выяўленні выпадковых матывуючых прымет, ствараюць сеткі «бессэнсоўных» семантычных мадэляў, якія могуць апісаць матэрыял, але не растлумачыць яго. Следствам «знікнення сэнсу» працы над структурна-семантычнымі асаблівасцямі ўласных імёнаў стала катастрофічнае падзенне цікавасці да гэтай праблематыкі, пра што даўно кажа А.Л. Беразовіч [1, с. 37-38].

Выпадаковасць пачуццёвых якасцей, якія ўспрымаюцца чалавекам, у якасці крытэрыю ісцінасці пазнання заклікаў пазбягаць у навуцы Ч.С. Пірс, для якога натуральны ход разважанняў чалавека «дэтэрмінуецца ні ў найменшай ступені не псіхалагічнымі <дадзенымі пачуццёвага аналізу - А.К.> меркаваннямі» [6, с. 239].

Висновам аб абавязковасці экспліцытнага або імпліцытнага ўказання на катэгорыю аб'екта (не толькі прыметы) у тапонімах сугучна пазіцыя класікаў філасофіі, логікі, псіхалогіі і лінгвістыкі (Э. Гусэ́рль, Ч.С. Пірс, Л.С. Выгоцкі, М. Дакуліл і інш.).

Такім чынам, нягледзячы на функцыянальна вядучую ролю дыферэнцуючых прымет ў тапонімах, накіраванасць навукоўцаў на адшуканне сэнсаў, якія стаяць толькі за прыметамі, не вычэрпвае сутнасці тапазнакаў. Апісанне імёнаў з улікам дасягненняў гістарычнай і структурнай лінгвістыкі дазваляе выявіць фармальныя і змястоўныя характарыстыкі іх элементаў, але не дазваляе звязаць іх у паўнавартасныя знакі у межах адзінай знакавай сістэмы. Логіка тапанімнай намінацыі і меркаванні сусветна вядомых навукоўцаў, у т. л. па-за межамі лінгвістыкі, накіроўвае нас на ўлік ролі аб'екта намінацыі (а не толькі яго прыметы) для суб'екта пазнавальнага працэсу.

ЛІТАРАТУРА

1. Березович, Е.Л. Русская ономастика на современном этапе: критические заметки / Е.Л. Березович // Известия РАН. Сер. лит. и яз. - 2001. - Т.60, № 6. - С. 34-46.
2. Карпенко, Ю.А. О синхронической топонимике / Ю.А. Карпенко // Принципы топонимики: Сб. ст. / Под ред. В.А. Никонова и О.Н. Трубачева. - М.: Наука, 1964. - С. 45-57.
3. Карпенко, Ю.А. Топонимия Буковины: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Ю.А. Карпенко; АН УССР, Отделение литературы, языка и искусствоведения. - Киев, 1967. - 29 с.
4. Ковалёва, Н.В. К вопросу о принципах номинации в топонимике / Н.В. Ковалёва // Учёные записки Уральского университета. Сер. филологии. - Вып. 18, № 114. - 1971. - С. 133-136.

5. Кубрякова, Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении: монография / Е.С. Кубрякова. - М.: Наука, 1978. - 114 с.
6. Пирс, Ч. С. Начала прагматизма / Ч.С. Пирс; пер. с англ., предисл. В.В. Кирюгценко, М.В. Колопотина. - СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. - 318 с.
7. Просвирнина, И.С. Составные наименования в русской топонимии: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / И.С. Просвирнина; Урал. гос. ун-т им. А.М. Горького. - Екатеринбург, 1999. - 20 с.
8. Rozwadowski, J.M. Slowotwórstwo i znaczenie wyrazów. Studium nad ich Podstawowymi Prawami / J.M. Rozwadowski II Wybór pism: w 3 t.. - Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1959-1961. - T. III. J^zykoznawstwo ogólne - S. 21-95.